

Dr Nikola Adžić

STANJE, RAZVOJ I MJERE UNAPREĐENJA STOČARSTVA U BRDSKO-PLANINSKOM PODRUČJU CRNE GORE

Govoriti o stočarstvu u brdsko-planinskom području Crne Gore znači govoriti o govedarstvu i ovčarstvu tog područja. Druge stočarske grane imaju daleko manji značaj. Govedarstvo i ovčarstvo su ovdje, čak, često jedini izvor prihoda i uslov egzistencije poljoprivrednog stanovništva. Od njihovog razvoja značajno zavisi i naseljenost područja i iskorišćavanje postojećih prostranih poljoprivrednih površina.

Budući da se stočarstvo ovog područja ne može potpuno izolovano posmatrati od stočarstva ostalog dijela Crne Gore, to će u radu biti riječi i o stočarstvu cijele Republike u mjeri koja je neophodna.

Prema statistici, u 1939. godini u Crnoj Gori je bilo 850.000 ovaca i koza i 174.000 govedi. U poslijeratnom periodu broj govedi najčešće se kretao između 160.000 i 190.000 grla, a broj ovaca između 400.000 i 500.000, što je zavisilo od brojnih faktora, kao što su: društveno-ekonomski odnosi, agrarna politika, klimatske prilike, odnosno proizvodnje kaste stočne hrane i dr.

Po statističkim podacima za 1993. godinu broj govedi u Crnoj Gori je iznosio oko 177.000, a broj ovaca oko 448.000. U tom broju, 12 opština sjevernog brdsko-planinskog područja Crne Gore (Rožaje, Plav, Berane, Andrijevica, Bijelo Polje, Mojkovac, Kolašin, Pljevlja, Žabljak, Šavnik, Plužine uključujući i Nikšić) učestvuju sa 76,70% govedi i sa skoro 83,00% ovaca. Od ukupno 631.933 stanovnika Crne Gore, te opštine učestvuju sa 45,20%, a u poljoprivrednim površinama, koje iznose 350.312 ha, sa 67,10%. Prema tim podacima, govedarstvo i ovčarstvo je daleko brojnije na sjeveru, u brdsko-planinskom području nego na jugu.

Rasni sastav stoke po proizvodnim osobinama odmah poslije rata bio je vrlo nepovoljan. U govedarstvu je skoro u cjelini bila zastupljena buša, a u ovčarstvu domača pramenka. Proizvodnja po plotkinji je bila niska i iznosila je u govedarstvu 700-800 l mlijeka i oko 60 kg mesa žive mjere, a u ovčarstvu 30-35 l mlijeka, bez onog što jagnje posisa, 12-14 kg mesa i 1,0-1,5 kg vune, dok je masa odraslih grla bila 200-250 za krave i 40-45 kg za ovce. Na tako nisku proizvodnju, sem lošeg rasnog sastava stoke, naročito su uticali nedovoljna i nekvalitetna ishrana i opšti ekstenzivni način odgajivanja stoke.

Mađa nedovoljno planski, već od 60-tih godina počelo se raditi na rasnom poboljšanju stoke. U prvo vrijeme, u govedarstvu je korišćeno sivo-tirolsko goveće. Kasnije, za niža područja, crno-bijelo, a 80-tih godina i smeđe alpsko goveće.

U ovčarstvu je najveći uticaj na oplemenjivanje domaće ovce imala virtemberška (Merinolanshaf) rasa.

Danas već imamo znatno bolji rasni sastav stoke, mada i veliko genetsko šarenilo na čitavoj teritoriji Crne Gore. Prema nekim procjenama, postojeći rasni sastav goveda u Crnoj Gori je sljedeći: originalno sivo-tirolsko goveće i goveće u tipu sivog oko 25%, smeđe alpsko i goveće u tipu smeđeg oko 10%, crnobijelo goveće oko 5% i oplemenjena buša i njeni mezezi oko 54%, te ostale rase i tipovi oko 6%. U ovčarstvu je još uvijek dominantna domaća, oplemenjena ovca.

Poboljšani genetski sastav, bolja ishrana i selekcija stoke doprinijeli su znatnom povećanju proizvodnje po jedinici kapaciteta (plotkinji). Tako, prema dosta realnoj procjeni, prosječna masa odrasle plotkinje u govedarstvu je danas između 350 i 400 kg, a proizvodnja mlijeka 1800 do 2000 l, uz proizvodnju mesa od 110 kg. Masa odrasle ovce je oko 50 kg, a proizvodnja mesa žive mjere po plotkinji 15-20 kg, mlijeka, bez onog što jagnje posisa, 45-50 l i vune 1,5 - 2,0 kg.

Kad je u pitanju govedarstvo, nešto veća proizvodnja po plotkinji je u ravničarskom nego u brdsko-planinskom području, posebno mlijeka, čemu doprinosi bolji genetski sastav i kvalitetnija i obilnija hrana, odnosno usmjerenje govedarstva na proizvodnju mlijeka.

Genetskom poboljšanju stoke, odnosno povećanju proizvodnje po plotkinji doprinijeli su mnogi činioci, kao što su: stručno-istraživački rad naučnih institucija i poljoprivrednih organizacija, mjere agrarne politike (krediti, premije i regresi), vještačko osjemenjavanje plotkinja, selekcija stoke, a potom razne popularne mjere kao što su: stočarske smotre, nagradivanje rekordera - proizvođača, emisije za selo i poljoprivredu na radiju i televiziji i dr., te povećanje proizvodnje kabaste stočne hrane putem sijanih travnjaka i sl. Ipak, najveći značaj i ulogu u tom pogledu imale su tzv. društvene farme. Ove farme su istovremeno bile i proizvodne i priplodne iz kojih je organizovano, preko Savjetodavne poljoprivredne službe, opštinske službe za poljoprivredu ili u organizaciji same farme, uz prisustvo Republičke službe za selekciju, ili putem pojedinačnih nabavki samih seljaka, vršena distribucija i širenje kvalitetnog priplodnog materijala po terenu.

Pominjemo samo neke od njih: farma sivo-tirolskog govečeta "Bukovica" u Šavniku, koja je danas jedina farma sivog govečeta u Jugoslaviji. Zatim, farma smeđeg govečeta "Tmajevci" u Žabljaku, pa "Kapino polje" u Nikšiću sa crno-bijelim govečetom, te "Doganje" Pljevlja, "Podanje" Danilovgrad, "Bisernica" Rožaje i dr. U ovčarstvu najveći doprinos izmjeni rasnog sastava dao je Ovčarski reprocentar "Pišće". Te farme su proizvele više hiljada grla kvalitetnog podmlatka koji je plasiran na individualna gazdinstva po teritoriji Republike. Neke od pomenutih farmi i niz nepomenutih su, na žalost, već ugašene. Drugim vjerovatno slijedi slična sudbina, prvenstveno zbog razbijanja zemljišnih kompleksa na kojima su zasnovane, po osnovu Zakona o vraćanju ranijim vlasnicima poljoprivrednog zemljišta iz društvene svojine.

Pravci razvoja i mjere unapređenja

Prirodni uslovi i relativno velike travne površine, ekonomska logika proizvodnje i potrebe potrošača, te opšta tržišnost stočarskih proizvoda upućuju na zaključak da (i dalje) treba razvijati govedarstvo i ovčarstvo i to ne samo u brdsko-planinskom području. U govedarstvu ići na proizvodnju mlijeka, kvalitetnog priplodnog podmlatka i tov junadi, a u ovčarstvu na proizvodnju jagnječeg mesa, priplodnog podmlatka i kvalitetnih mliječnih proizvoda, prvenstveno na specifične sireve i skorup. Te proizvode opet treba tehnološki i kvalitativno standardizovati i zakonski zaštititi uključujući i pojam naziva i geografskog porijekla (Njeguški sir, Pljevaljski sir, Prljo, "Meki sir", Durmitorski skorup i sl.).

Govedarska i ovčarska proizvodnja će se i dalje najvećim dijelom odvijati u poluintenzivnim uzgojima uz maksimalno korišćenje kabaste stočne hrane sa postojećih travnih površina. Samo djelimično, proizvodnja mlijeka i priplodnog podmlatka će biti organizovana u intenzivnim štalskim uslovima.

Kad je u pitanju dalje genetsko poboljšanje stoke, u govedarstvu ravničarskog područja i neposredno uz gradska naselja, i uz magistralne puteve, odnosno tamo gdje je moguć organizovan otkup mlijeka, ići prvenstveno na visoko mliječno crno-bijelo goveče, a u brdsko-planinskom području na sivo-tirolsko i smeđe alpsko te na dalje oplemenjivanje domaćeg govečeta. U ovčarstvu nastaviti oplemenjivanje postojeće populacije viterberškom rasom.

S obzirom na značaj koji su do sada imale i koji i ubuduće treba da imaju na unapređivanju stočarske proizvodnje, bilo bi dobro, gdje je god to ekonomski opravdano, da se postojeće, već pomenute proizvodno-priplodne farme i reprocentri održe, revitalizuju i osposobe za dalju proizvodnju.

Što se tiče vraćanja zemljišta bivšim vlasnicima, iz kompleksa tih farmi, problem rješavati od slučaja do slučaja pri čemu imati u vidu mogućnosti koje pružaju komasacija, arondacija, zakup zemljišta, dioničarstvo i td., što znači nikako ne ići nekritički u razbijanje kompleksa.

Važno pitanje koje, zbog akutnosti problema, treba hitno rješavati je otkup i odgoj do visoke breednosti priplodnih junica i njihova distribucija u uzgoj po terenu. Na rješavanju ovog pitanja treba da budu uključeni, kako proizvodno-priplodne i individualne mini-farme sa umatičenim grlima, tako isto i sve postojeće mljekare, selekcijska služba i kreditna i podsticajna sredstva za razvoj poljoprivrede. Samo na taj način će se izbjeći već uobičajena nabavka tih grla sa strane i neopravdan odliv značajnih finansijskih sredstava. Za ovo pitanje je neophodno uraditi odgovarajući jasno definisani operativni program čiju realizaciju treba da prate podsticajne mjere države sa značajnim finansijskim sredstvima.

Za brže rasno poboljšanje stoke može se ići i na manje nabavke kvalitetnog čisto rasnog priplodnog materijala sa strane, ali ta nabavka mora biti strogo kontrolisana uz puno angažovanje Republičke selekcijske službe i Veterinarske inspekcije, odnosno uz striktno poštovanje važećih zakonskih propisa.

Važne zootehničke mjere, koje bitno utiču na genetsko poboljšanje stoke, a time i na povećanje stočarske proizvodnje, su vještačko osjemenjavanje plotkinja i selekcija stoke. I jedna i druga mjera nijesu dovoljno prisutne u stočarstvu Crne Gore. Stoga organizaciju tih službi treba hitno unaprijediti i materijalno i finansijski opremiti. Samo osjemenjavanjem plotkinja spermom kvalitetnih progeno-testiranih priplodnjaka i strogom selekcijom, uz prethodno umatičenje i praćenje proizvodnih i reproduktivnih osobina proizvodnih grla, može se brže unaprijediti stočarstvo, odnosno stočarska proizvodnja. I ova pitanja treba da budu obuhvaćena pomenutim programom.

Rad istog cilja je neophodno još više organizaciono, kadrovski i materijalno ojačati veterinarsku službu i naučno-istraživački rad.

Kao poseban, ali vrlo važan, zadatak je i održavanje određenog broja stada čistih rasa i sojeva stoke u cilju očuvanja banke gena. Ovaj zadatak je vrlo imperativan i ne bi se smio odlagati budući da postoji opasnost potpunog iščeznuća nekih od domaćih sojeva stoke. U ovčarstvu zetska žuja, pa i jezero-pivska ovca, uz napomenu da je vasojevička ruda već pretopljena, a u govedarstvu čak i buša. Ovo pitanje prevazilazi nacionalni značaj pa ga tim prije treba rješavati.

Podsticajne mjere (premije, regresi, nagrade) i krediti treba da budu stimulativni, dugoročni (bez svakogodišnjih izmjena) i srazmjerne značaju stočarstva u okviru ukupne poljoprivredne proizvodnje. To posebno treba da važi za proizvodnju u brdsko-planinskom području, čiji i pojedinačni i ukupni iznosi treba da su znatno veći od onih namijenjenih za ravničarsko područje, što do sada nije bio slučaj. Naprotiv, primjera radi, iako stočarstvo u ukupnoj vrijednosti poljoprivredne proizvodnje u Crnoj Gori učestvuje preko 60%, regres za ukupnu stočarsku proizvodnju u Planu upotrebe sredstava za podsticanje razvoja poljoprivrede u 1995. godini iznosi 127.500 din., a regres za nabavku samo loznih kalemova

(ograničen na južno područje Crne Gore i nije u pitanju hrana) čak 476.200 din. (3,73 puta veći iznos od prvog), što se po nama, ničim ne može pravdati.

Diskutabilan je i predlog u istom Planu, da se čak 50% ukupnih sredstava za podsticaj razvoja poljoprivrede u 1995. godini usmjeri za premije za mlijeko. Ne zato što proizvodnja i otkup mlijeka nijesu značajni, već zato što se ta sredstva praktično usmjeravaju prevashodno u ravnicu, odnosno u neposredno okruženje postojećih mljekara (Podgorica, Danilovgrad, Nikšić, Bijelo Polje i Pljevlja) u cilju obezbjeđenja mljekara, odnosno gradskog stanovništva mlijekom. To znači, sredstva se usmjeravaju tamo gdje su uslovi proizvodnje i ekonomski efekti te proizvodnje daleko povoljniji, a ne u planinska područja, čiji proizvođači najčešće ne mogu doći do njih, i što se, u stvari, praktično regresiraju gradski potrošači mlijeka, čime je uticaj tih sredstava na ukupno unapređenje stočarstva u Republici nepotpun.

Slično je, do sada, bilo i sa kreditnim sredstvima, koja su u ogromnom procentu usmjeravana u ravničarska područja (Podgorica, Danilovgrad, Nikšić i dr.), što se opet ne može valjano pravdati.

Za sva ova pitanja treba naći određenu mjeru i odgovarajuće odnose, koji treba da proizđu iz strategije razvoja stočarstva, a ne samo iz momentalne potrebe i dnevno-političkog i socijalnog stanja u Republici, koji se moraju rješavati drugim vidovima i sredstvima.

Nabavka mehanizacije kao jednog od uslova bržeg razvoja poljoprivrede i stočarstva, je jedino od pitanja koje treba što brže rješavati, naročito na brdsko-planinskom području, gdje je njen deficit izraženiji.

Razvoj zadrugarstva i svestrano povezivanje zadruga sa neposrednim poljoprivrednim proizvođačima na selu, možda nigdje nije akutniji i potrebniji nego na brdsko-planinskom području. Posebno kad je u pitanju plasman gotovih poljoprivrednih proizvoda, nabavka neophodnog repromaterijala i zaštitnih sredstava za potrebe individualnih gazdinstava, stručno-savjetodavni rad, transfer znanja i novih tehnologija do proizvođača i njihovo neposredno obučavanje, te komunalna izgradnja i uopšte razvoj sela. Stoga, razvoj zadrugarstva treba i dalje stimulisati na čitavoj teritoriji Republike.

Unapređivanje proizvodnje stočne hrane, prvenstveno kabaste, naročito za zimsku ishranu stoke putem širenja sijanih travnjaka i proizvodnjom silaže, ali i boljim aktiviranjem značajnih pašnih kompleksa (Sinjavina i sl.) tokom ljeta, su važna pitanja koja se permanentno moraju rješavati ukoliko se želi brži napredak stočarske proizvodnje.

Preduslov povećanja ne samo stočarske već i ukupne poljoprivredne proizvodnje na brdsko-planinskom području, što je uslov opstanka preostalog stanovništva na selu je rješavanje opštih životnih pitanja sela, kao što su komunalna infrastruktura (struja, voda, put), kulturne, prosvjetne i zdravstvene potrebe stanovništva i sl. Za rješavanje ovih pitanja neophodno je uključivanje cjelokupne društvene zajednice i značajnih finansijskih sredstava, višestruko većih nego do sada.

LITERATURA

- Zelena strategija Crne Gore do 2000. godine. Podgorica, 1992. god.
- Analiza korišćenja poljoprivrednog zemljišta u Crnoj Gori sa predlogom mjera. Poljoprivredni institut, Podgorica, mart 1995. godine.
- Istraživanja mogućnosti povećanja poljoprivredne proizvodnje u brdsko-planinskom području sjevernog dijela Crne Gore. Poljoprivredni institut, Titograd, 1978.
- Program intenzifikacije govedarske proizvodnje u sjevernom području Crne Gore uvođenjem novih rasa i putem drugih mjera. Poljoprivredni institut, Titograd, 1982. godine.
- Program razvoja ovčarstva u sjevernom području Crne Gore. Poljoprivredni institut, Titograd, 1980. g.
- Prof. dr Žarko Kalezić: Poljoprivredni proizvodni potencijali Crne Gore. Poljoprivredni institut, Titograd, 1989. godine